

DOI: 10.31648/pw.6884

PIOTR GORLIŃSKI-KUCIK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3733-4023>

University of Silesia in Katowice

PARNICKI A ROSJA. REKONESANS

Parnicki and Russia. Reconnaissance

ABSTRACT: This article considers the connections between Teodor Parnicki, the Polish author of historical novels, and Russia. His attitude has its origins in biographical experiences. Knowledge of Russian culture is especially evident in the early work of Parnicki, and above all – in literary criticism of the interwar period. A careful reading shows that the sketches and reviews are a conservative critical project, the subject of which is Soviet social and cultural policy and communism in general. This article also complements the current state of research (but did not address this issue) while contributing to further research.

KEYWORDS: Teodor Parnicki, Russia, literary criticism, Soviet novel, conservatism

1. Biografia i sentyment autobiograficzny

W roku 1912 czteroletni Teodor Parnicki przyjechał wraz z rodzicami z Niemiec do Rosji. Jego ojciec, Bronisław, niemiecki obywatel polskiego pochodzenia, był inżynierem i absolwentem prestiżowej Königliche Technische Hochschule w Charlottenburgu pod Berlinem. Po przyjeździe do Moskwy podjął pracę w firmie „Gustaw List i Synowie”, prężnie działającej fabryce produkcji maszyn. Parniccy sytuowali się w obrębie przedrewolucyjnej laickiej inteligencji.

Zamieszkivali w kamienicy przy Zaułku Furmannym 18: „Było to, jak na owe czasy, mieszkanie bardzo komfortowe. [...] Cztery pokoje, elektryczność, centralne ogrzewanie, łazienka, winda na trzecie piętro [...]” (Parnicki 1989, 644). Po latach Teodor wspominał liczne wyjścia do opery, spacery po Kremlu, Worobiowych Gorach czy Galerii Tretiakowskiej. Już w wieku czterech lat nauczył się czytać, najczęściej zaś sięgał po powieści (Parnicki 1980, 36 i n.; Markiewka 2002, 175). Język rosyjski i rosyjska kultura były więc pierwszymi, z którymi zetknął się przyszły pisarz.

W moskiewskim okresie przeżył też brzemieną w skutki fascynację historią: na rok 1912 przypadała setna rocznica odparcia Napoleona, na rok 1913 – trzechsetlecia dynastii Romanowów. Pierwsza z nich sprawiła, że „po prostu widziało się masę obrazów i obrazków przedstawiających wojny napoleońskie” (Parnicki

1980, 46), druga z nich nauczyła Parnickiego myślenia o historii w kategoriach procesu, bo „miało się przed oczyma podobizny władców Rosji od 1613 do 1913” (Parnicki 1980, 54).

Po wybuchu I wojny światowej zostali Parniccy, jako obywatele niemieccy, zmuszeni do opuszczenia Moskwy (polskie pochodzenie uchroniło ich przed poważniejszymi represjami), i od roku 1915 zamieszkali w Ufie. Pomimo pogorszenia się ich warunków bytowych oraz trwających niepokojów politycznych wciąż prowadzili mieszczański styl życia (Markiewka 2002, 174 i n.).

Bronisław Parnicki był mienszewikiem, jak się wydaje – umiarkowanym w poglądach, o nastawieniu demokratycznym i nierewolucyjnym. Brał udział w politycznych debatach i rozmowach, w trakcie których „[...] właściwy mu być musiał [...] ów typowo inteligencki, późnodziewiętnastowieczny relatywizm, nakazujący oznaki szacunku dla ideałów, przez siebie wprawdzie nie wyznawanych, lecz dla kogoś innego świętych” (Markiewka 2002, 162)¹. Z powodów rodzinnych Teodor został w roku 1919 wysłany do korpusu kadetów, z którego uciekł, i w 1920 samodzielnie dotarł do Harbina, pod opiekę polsko-katolickiej kolonii, co kończy pierwszy, rosyjski etap jego biografii².

Uważam, że doświadczenia wczesnego dzieciństwa określiły afirmatywny, jeśli nie wręcz entuzjastyczny i jednocześnie sentymentalny stosunek Parnickiego do języka i kultury rosyjskiej, ale także w znaczący sposób wpłynęły na jego światopogląd³. Bezpieczna, rodzinna atmosfera (której nie doświadczył już nigdy później), beztrudne eksplorowanie kultury, fascynacja historią, a przede wszystkim nasiąkanie wartościami ewokowanymi przez styl życia bezwyznaniowej inteligencji funkcjonującej poza porządkami narodowymi (za to określanej przez porządki państwowe), określiły jego *habitus*, w obrębie którego funkcjonował w zasadzie do końca życia. Przejawiał się on umiarkowanym elitaryzmem o modernistycznym charakterze oraz kultywowaniem odpowiedniego dla przedwojennej inteligencji trybu życia, także w kategoriach społecznych czy towarzyskich oraz ekonomicznych⁴.

---

¹ Spisane po niemal 25 latach wspomnienia ewidentnie zawierają elementy fikcji. Zagadkowa jest zwłaszcza postać Iwana Aleksandrowicza Nazariewa. Elementy autobiograficzne dają się jednak z łatwością z tekstu wyizolować.

² Drugi pobyt Parnickiego w Rosji miał miejsce z zupełnie innych okolicznościach: został aresztowany we Lwowie w roku 1940, opuścił więzienie rok później, na mocy układu Sikorski-Majski, a następnie podjął pracę w ambasadzie polskiej w Kujbyszewie. Związek Radziecki opuścił w roku 1943, aby przez Bliski Wchód wyjechać do Londynu i dalej – do Meksyku.

³ Podobny, ważny wpływ na pisarza miały wydarzenia z lat 1920-1928, czyli pobyt w polskiej kolonii w Harbinie i nauka w tamtejszym Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza. Sprawily one, że postanowił zostać polskim pisarzem.

⁴ Wyrażało się to m.in. niepodjęciem pracy zarobkowej. Pomimo trudności udawało się to w trakcie emigracji w Meksyku (zob. Gorliński-Kucik 2014; por. Giedroyc/Parnicki 2014). Podobnie funkcjonował Parnicki także w latach osiemdziesiątych w Warszawie (zob. Kosiński 2010).

Doświadczenia płynące z rosyjskiego okresu swojej biografii wykorzystywał Parnicki we wczesnej twórczości prozatorskiej: opowiadaniach oraz powieści „Trzy minuty po trzeciej” (Parnicki 2015). Moskwę z czułością wspominał w ostatniej, przedśmiertnej wypowiedzi nagrywanej dla rosyjskich czytelników (Parnicki 1989), a w „Dziennikach z lat osiemdziesiątych” (Parnicki 2008) planował sentymentalną podróż do tego miasta. Zagadnienie związków Parnickiego z kulturą rosyjską jest bardzo obszerne i wymaga szczegółowych, a nieistniejących jak dotąd opracowań. Chciałbym skupić się tu na jednym wątku, a mianowicie na tekstach krytycznych z okresu międzywojennego, których przedmiotem była literatura rosyjska i radziecka.

2. Krytyka literacka

Twórczość krytycznoliteracka Parnickiego zamyka się w całości w drugiej dekadzie dwudziestolecia międzywojennego (1928-1939). Zajmowała pisarza literatura polska (Zofia Kossak, Hanna Malewska, Jerzy Andrzejewski) i zagraniczna (Thomas Mann, Sigrid Undset, Gilbert Keith Chesterton), a przede wszystkim rosyjska – emigracyjna i radziecka.

Literatura interesowała go głównie w kontekście filozofii historii, historii kultury europejskiej, humanizmu katolickiego oraz diagnozy ówczesnego i przeczuwanego przyszłego kryzysu. Szkice krytyczne i problemowe, recenzje oraz felietony publikował Parnicki w „Wiadomościach Literackich”, „Kurierze Literacko-Naukowym”, „Lwowie Literackim”, „Kulturze” czy „Przeglądzie Powszechnym”. Jego teksty bardzo często pojawiały się także na łamach czasopism obozu narodowego – w „Myśli Narodowej”, „Prosto z Mostu” czy „Głosie Literacko-Naukowym”.

Krytyka Parnickiego jest „rozległa ilościowo, zróżnicowana tematycznie, wartościowa w swych dokonaniach” (Dybczak 1979, 115), a jej strona formalna, koncepcyjna oraz dostrzeganie szerokiego kontekstu kulturowego (także politycznego czy społecznego) nadaje tekstom krytycznym autora „Słowa i ciała” „wysoką rangę i stawia ją w rzędzie najciekawszych zjawisk w krytyce pokolenia 1910” (Dybczak 1979, 143).

Jednak K. Dybczak zauważa, że wśród wielu paradygmatów literaturoznawczych brakuje u Parnickiego elementów współczesnej mu sztuki interpretacji. Niektóre teksty charakteryzują się pobieżną lekturą oraz „konstrukcjami deszyfracji zaczerpniętymi z zasobu popularnej frazeologii krytycznoliterackiej” (Dybczak 1979, 142). Frapujący jest także „negatywny układ odniesienia lekturowego”, czyli zespół tych zjawisk, o których krytyk (programowo – jak się za chwilę okaże) nie wspominał. Chodzi na przykład o ruchy awangardowe w poezji, nie do końca sprawiedliwą ocenę rosyjskiej literatury emigracyjnej, ale również o tendencyjne traktowanie pewnych zjawisk w obrębie prozy radzieckiej. Co ważniejsze jednak

– nie chce zauważać Parnicki zróżnicowań w obrębie realizmu socjalistycznego i zjawisk literackich odrębnych od niego (nie pisze na przykład o Vladimirze Nabokowie, Michaiile Bułhakowie czy Andrieju Płatonowie – zob. Drawicz 1997; Porębina 1996).

Parnicki z rozmysłem odcina się od istniejących nurtów krytyki, podkreślając tym gestem oryginalność swojego stanowiska. Polityczność literatury radzieckiej odstraszała sceptyków z powodów ideologicznych, zaniżała zaś wymagania entuzjastów wobec wartości literackich. Jedni i drudzy dostrzegali zresztą jedynie antytradycjonalistyczne eksperymenty w duchu awangardowym. W każdym razie literatura radziecka, tak jak chce ją widzieć autor „Słowa i ciała”, „[...] zasługuje na najwyższą uwagę zarówno entuzjastów i gloryfikatorów, jak i nieprzejednanych wrogów ustroju i kultury proletariacko-kolektywistycznie-markistowskiej”⁵ (Parnicki 1934g, 11:2)⁶.

Wybór „trzeciej drogi” gruntuje *quasi*-obiektywizm tekstów Parnickiego, kreowany przez erudycję, znajomość języka oraz historii literatury rosyjskiej, a także emigracyjnych i krajowych nowości wydawniczych⁷. Ujmuje zjawiska diachronicznie i synchronicznie, omawiając w porządku chronologicznym kolejne tytuły, rozpatruje szerokie konteksty społeczno-polityczne, analizuje utwory pod względem genologicznym, stylistycznym oraz tematycznym, w końcu dochodzi do klarownie wyłożonych wniosków.

Ten *quasi*-obiektywizm zdemaskowany zostaje przede wszystkim przez retorykę. Zwrócenie uwagi na to w jaki sposób wypowiada się Parnicki o literaturze, a w konsekwencji o Rosji radzieckiej i komunizmie, pozwala na lekturę jego szkiców jako konsekwentnie zaprojektowanego projektu krytycznego. Teraz zwróćmy jednak uwagę na to, jak próby krytyczne pisarza analizowali na przestrzeni lat badacze.

---

⁵ W cytatach z prac krytycznych Parnickiego zdecydowałem się na uwspółcześnienie pisowni, pomijam też wyróżnienia zaznaczone w oryginalnym tekście kursywą.

⁶ Po latach wspominał tak: „[...] wówczas mało kto w Polsce się tymi rzeczami zajmował, a jeżeli się zajmował – to głównie z podejścia politycznego, albo z lewa, albo z prawa. I właściwie takich bezinteresownych fascynacji literaturą jako literaturą [...] nie obserwowało się” (Parnicki 1980, 96). W latach trzydziestych radzieckich powieści wydawano w Polsce relatywnie dużo (Urbańska 1968, 14). Teksty Parnickiego pełnią czasem „funkcję medycyjną” w kontekście trudnych ze względów historycznych i politycznych relacji polsko-rosyjskich (Dybiak 1979, 130). Przykładem tego może być tekst „Polska i Polacy w literaturze rosyjskiej. Literatura rosyjska a katolicyzm” (Parnicki 1934f).

⁷ Parnicki był podówczas cenionym rusycystą – władze Uniwersytetu Jana Kazimierza powierzyły mu prowadzenie cyklu popularyzatorskich wykładów dotyczących literatury rosyjskiej, pomimo iż nie ukończył on studiów (Lichniak 1978, XIII).

3. Recepcja: unikanie tematu

Parnicki, po podpisaniu w roku 1956 umowy wydawniczej z IW PAX, zaistniał w krajowym obiegu czytelnictwem, krytycznym i akademickim. Kilka prac dotyczyło jego działalności krytycznej, podkreślały one oryginalność jego koncepcji i – co oczywiste – zgodnie omijały niewygodne fragmenty dotyczące literatury radzieckiej. Pierwszy bodaj, krótki opis krytyki ze względu na powieść historyczną daje T. Cieślukowska (1965).

J. Urbańska, w swoich cennych pod względem źródłowym pracach, podkreślając oryginalność też Parnickiego, referuje założenia jego programu i demaskuje niektóre jego uproszczenia, ale w bardzo zachowawczy sposób (Urbańska 1968, 62-63). Uważa na przykład, że niesprawiedliwa jest jego ocena prozy lat dwudziestych (Urbańska 1968, 30), nie chce też zauważyć ironii w uwadze o zespoleniu literatury z ludem jako spełnieniu marzeń inteligencji⁸.

J. Litwinek swoje rozważania skupia wokół poglądów Parnickiego na powieść historyczną, co jest ciekawe dlatego, że już w przedwojennych szkicach pisarz zaproponował swój projekt odnowy gatunku, niemniej o powieściach radzieckich pisze badacz niewiele (Litwinek 1970, 346). Najciekawsze bodaj pod względem interpretacyjnym uwagi poczyniła M. Czermińska. Zauważa konserwatyzm młodego Parnickiego, występującego w obronie trwałych wartości kulturalnych w opozycji od burzycielskich ruchów awangardowych: „Twórczość wielkich epików zostaje po prostu utożsamiona z takimi kategoriami myśli europejskiej, jak wolność, indywidualizm, kultura humanistyczna” (Czermińska 1972, 37).

A. Rażny analizuje krytykę Parnickiego w kontekście metodologicznym. Jej zdaniem pisarz kieruje się idealistyczną koncepcją historii (człowiek sprawcą historii) oraz historyzmem w ogóle. Socjologiczne i psychologiczne ujęcie literatury porównuje z socjologizmem I. Fika, co (zwłaszcza w takim stopniu ogólności) wydaje się niezbyt przekonujące (Rażny 1976, 130-131) i jest raczej próbą metodologicznego obłaskawienia krytycznego projektu Parnickiego, o tyle wątpliwego, że dokonanego za pomocą nieodpowiednich narzędzi.

Dopiero w roku 1978 IW PAX zdecydował się na opublikowanie wyboru przedwojennej krytyki Parnickiego zatytułowanego „Szkice literackie”. Był on jednak asekurancki, mocno okrojony (zaledwie osiem szkiców o literaturze rosyjskiej) i jeszcze poddany zabiegom cenzury⁹. Wybór poprzedza obszernie słowo wstępne

⁸ „Jedną z istotnych cech i walorów powieści radzieckiej, które, zdaniem Parnickiego, nasze społeczeństwo uświadomić sobie powinno, jest spełnienie w niej marzeń wielu pokoleń inteligentów rosyjskich o zespoleniu literatury z ludem, bezsprzeczne unarodowienie kultury, zespolenie powieści z tradycją ludową, z duszą i kulturą narodową” (Urbańska 1968, 66).

⁹ Podaję tylko dwa przykłady. Pierwszy: „[...] może cios, jakim była dla Bunina rewolucja bolszewicka i jakim wciąż dlań jest reżim i kulturalne i polityczne budownictwo sowieckie w Rosji – nadłamały możliwości twórcze znakomitego nowelisty” (Parnicki 1934c,

Z. Lichniaka, „W stronę Parnickiego”, utrzymane w duchu gawędy biograficzno-literackiej (Lichniak 1978). Tekst odtwarza rok po roku i szkic po szkicu drogę młodego krytyka oraz odsłania kulisy jego lawirowania między prasowymi tytułami, nie wchodzi jednak w szczegóły, powołując się raczej na ustalenia poprzedników. Podkreśla jednak wagę Parnickiego na ówczesnej scenie ruscystyki polskiej.

Najbardziej wnikliwym badaczem krytyki Parnickiego był Dybciak, opisując ją w kategoriach poetologicznych, genologicznych, historyczno-literackich czy pragmatycznych. Zwraca też uwagę na równoległość pisarstwa krytycznego i artystycznego. Indywidualizm oraz historyzm w odcieniu socjologicznym zauważalny w szkicach Parnickiego pozwala umieścić Dybciakowi ich autora w personalistycznym nuce krytyki dwudziestolecia międzywojennego (Dybciak 1981), zwłaszcza, kiedy w latach 1937-1939 zajmuje się głównie literaturą humanizmu katolickiego (a nieco wcześniej – „bogoiskatelstwa”, o czym też Dybciak względnie szeroko wspomina jako pierwszy). Badacz jest nieco bardziej krytyczny wobec uwag Parnickiego na temat literatury radzieckiej (publikował swe prace na początku lat osiemdziesiątych), ale pisze o nich bardzo niewiele. Jego opracowania, choć mocno strukturalistyczne, są najdokładniejszą do dziś próbą ujęcia dorobku krytycznego Parnickiego.

Artykuł S. Szymutki (1987) zajmuje się z kolei relacją krytyki do pisarstwa – badacz wyczytuje ze szkiców międzywojennych autora „Słowa i ciała” odnoszących się do powieści historycznych antycypację późniejszego, literackiego programu pisarza. Podobnie, choć z zupełnie innych powodów i pozycji przygląda się szkicom A. Juszczyk (2004).

Parnicki nie należy do często tłumaczonych pisarzy, doczekał się tłumaczenia dwóch zaledwie powieści na język rosyjski: „Aecjusza, ostatniego Rzymianina” (Parnicki 1969) oraz „Srebrnych orłów” (Parnicki 1982). W związku z tym recepcja Parnickiego w Rosji jest trudna do opisania.

4. Projekt krytyczny Parnickiego

O tym, że teksty dotyczące literatury języka rosyjskiego stanowiły spójny projekt, świadczy chronologia ich publikacji – najwięcej z nich ukazało się w latach 1933-1935, z czego większość – w roku 1934. Wydaje się, że najważniejsze są „Powieść sowiecka dnia dzisiejszego” (Parnicki 1934g) oraz „Rosyjska literatura

---

13; por. Parnicki 1978, 25 – wyróżnione fragmenty zostały poddane cenzurze). Drugi: „Ale też w przeciwieństwie do tolerowanych tylko przez sfery kierownicze nowego ustroju niedobitków inteligentnej literatury, ulubieńcy i pupile tych sfer uderzają kompletnym brakiem kultury artystycznej i jeszcze tragiczniejszym brakiem talentów” (Parnicki 1934b, 3) – zdanie to, dotyczące pierwszych pisarzy proletariackich w ogóle nie pojawia się w „Szkicach literackich” (zob. Parnicki 1978, 52).

porewolucyjna. ZSRR i emigracja” (Parnicki 1934-1935) i mogą one z powodzeniem posłużyć do rekonstrukcji ówczesnych poglądów autora „Słowa i ciała”. W pozostałych tekstach pisarz rozbudowuje niektóre wątki, przygląda się powieściom z większą dokładnością albo wręcz powtarza wybrane fragmenty.

Różnice między obiegiem krajowym i emigracyjnym literatury języka rosyjskiego ujmuje Parnicki w taki sposób, aby wykazać ich asymetryczność. Wśród emigrantów, w Europie Zachodniej, dochodzi do regresu wartości literackich, niemal z pokolenia na pokolenie: od starych epigonów epiki XIX-wiecznej, przez tych, dla których rewolucja była wydarzeniem pokoleniowym, po urodzonych na emigracji kosmopolitów, mających z rodzimą literaturą wspólny zaledwie język¹⁰.

W Rosji z kolei z każdym pokoleniem następuje stopniowa ewolucja. Pierwsze lata po rewolucji znaczyła porażka w poszukiwaniu literatury ortodoksyjnie proletariackiej: „powieść w ZSRR długie lata nie wychodziła ze stanu niemowlęstwa i barbarzyństwa z jednej strony, a karygodnego z punktu widzenia twórców kultury proletariacko-komunistycznej – epigonizmu form i tradycyj «burżuazyjnych» z drugiej” (Parnicki 1934-1935, 1:4). Twórczość poputczyków (najwybitniejszym z nich miał być Boris Pilniak) sprawdziła się tylko na krótką metę, bowiem:

Inteligenckość ich uwydatniła się i w stosunku do rewolucji: wobec samego zjawiska dziejowego odczuwali podziw, grozę, zachwyt, ale ambicji kulturalnych nie mogli zrozumieć, bo byli ludźmi z innego świata – nie znali też właściwie proletariatu i nie rozumieli jego potrzeb, jego celów i dróg (Parnicki 1934-1935, 1:4).

Z początku pisarze ortodoksyjnie proletariaccy nie mieli odpowiedniego przygotowania artystycznego (może za wyjątkiem Władimira Lidina – „Złodzieja” nazywa krytyk „dostojewszczyzną bez Boga”). Dopiero sukces artystyczny i dokonania Konstantina Fiedina, Iljii Braźnina, a przede wszystkim – Michaiła Szołochowa i Aleksego Tołstoja decydują o wręcz entuzjastycznych sądach autora „Słowa i ciała”. Pokolenie to było tak „ortodoksyjne i niezdolne do tworzenia jakichkolwiek wartości ideowo-treściowych, sprzecznych z duchem ustroju i kultury materialistyczno-proletariacko-komunistycznej” (Parnicki 1934-1935, 1:5), że pozwolono im na eksperymenty formalne. Przy czym eksperymenty te polegały na powrocie do tradycji burżuazyjnych.

W twórczości Szołochowa odradza się w naszych oczach – i to w kraju o ustroju i kulturze najbardziej rewolucyjnej, najbardziej wrogiej wszelkiej tradycji – odradza się

---

¹⁰ Poglądy Parnickiego były jednak zmienne w czasie, zależą też od miejsca publikacji tekstu. Jeszcze w roku 1930 pisze na łamach „Myśli Narodowej”: „[...] zupełnie przeoczono rosyjską literaturę emigracyjną, [...] często tworzącą dzieła o epokowym bodaj znaczeniu” (Parnicki 1930, 659; por. Parnicki 1933c). Wyjątkowość tej literatury ma wynikać z doświadczonego przez emigrację romantyzmu (religijności i impulsu narodowego).

najbardziej tradycjonalistyczny, najbardziej konserwatywny i najsilniej akcentujący wiecznotrwałość pewnych kanonów i form artystycznych – rodzaj literacki – epika (Parnicki 1934-1935, 1:6).

Radzieckie epeje mają „udoskonaloną metodę obserwacji artystycznej”, „kunszt psychologizowania”, a także „miłość do człowieka w ogóle” służącą obiektywizmowi nawet wobec „szkodnikom-kontrrewolucjonistom” (Parnicki 1934g, 15:6). Krytyk zarzuca nawet arystokratyzm konstrukcji powieściowej, ujawniający się przez dowartościowanie przeżyć głównych bohaterów zamiast „szerokich mas”. Słusznie zatem (i bardzo wcześnie!) diagnozuje Parnicki nawrót do poetyki epickich powieści korzystających z tradycji dziewiętnastowiecznych¹¹.

Epikę XIX wieku ceni krytyk bardzo wysoko, przede wszystkim dokonania Iwana Turgieniewa, Lwa Tołstoja oraz Fiodora Dostojewskiego – wielkiej trójcy patronów literatury rosyjskiej (Parnicki 1931a). „Wojnę i pokój” nazywa „najpełniejszym, najwyższym wyrazem rosyjskiej sztuki narodowej” (Parnicki 1934d, 251), a autora „Zbrodni i kary”, pomimo rozwoju psychologii, „właściwym twórcą i ojcem całej nowoczesnej analizy psychologicznej w literaturze” (Parnicki 1935a, 9). Zwraca też uwagę na „problemy religijne”, które dla „Biesów” czy „Braci Karamazow” były najważniejsze. I choć punktuje antypolskie poglądy wielkich prozaików (Parnicki 1934f), to ich powieści będą dla Parnickiego swoistym wzorcem, do którego odnosić będzie powieść rosyjską przełomu XIX i XX wieku. W szkicu o twórczości Mereżkowskiego (Parnicki 1931a) omawia też prace krytyczne o Tołstoju i Dostojewskim.

Zawołowana krytyka Rosji radzieckiej dokonana w duchu inteligenckiego konserwatyzmu opiera się m.in. na śledzeniu nawrotów. Zauważał je krytyk także w obyczajowości, życiu społecznym i politycznym: z początku powieść radziecka nieudolnie agitowała na rzecz wolnej miłości i swobody kobiet, później zaś tworzyła obrazy apoteozy miłości i życia rodzinnego (Parnicki 1934-1935, 2:8-9; por. Parnicki 1934e). W niektórych utworach pojawia się też proletariacka duma klasowa, przypominająca arystokratyzm, i – co wyjątkowo wydaje się cieszyć Parnickiego – nawrót elitaryzmu (Parnicki 1935b).

Symptomatyczny jest także renesans powieści historycznej: „[...] żaden z pisarzy obecnie do głosu przychodzącego pokolenia nie wyznaje już wiary w to, że historia zaczyna się w październiku 1917 lub w ostatecznym razie – w roku 1905 [...]” (Parnicki 1934d, 268). Jedni reinterpretują dzieje względem teorii marksistowskich, drudzy mierzą w oddanie kolorytu dawnych epok, w każdym razie powstają w Rosji wybitne powieści historyczne. To przede wszystkim: „Piotr Pierwszy”

¹¹ Posuwa się nawet dalej, twierdząc, że nie istnieje coś takiego jak sztuka proletariacka: „Pisarze są bowiem proletariacy, ale nie ma sztuki proletariackiej – sztuka bowiem epicka proletariusa Szołochowa w głównych rysach niczym się nie różni od sztuki Homera, Lwa Tołstoja, Sienkiewicza...” (Parnicki 1934b, 3).

Aleksego Tołstoja, w której ukazana jest analogia między carem a Stalinem, usprawiedliwienie terroru bolszewickiego oraz ukazanie pierwowzoru przewrotu społecznego. Docenia Parnicki tę analogię, chyba bardziej, niż wypada mu przyznać.

Zwróćmy też uwagę na retorykę. Parnicki buduje wyraźną opozycję między proletariackim/komunistycznym/marksistowskim a burżuazyjnym/inteligenckim, nie dostrzegając ani znaczących różnic między tymi pojęciami (wynikających na przykład z ich genezy), ani innych odcieni ideologicznych czy w życiu społecznym, czy literackim.

Pisarz interesował się też egzotykiem i eurazjanizmem, w czym Czermińska (1972, 39) upatruje początków motywu mieszańca, bardzo dla prozy Parnickiego istotnego. Egzotyczność Rosji wynika zdaniem Parnickiego m.in. z faktu, że w klasycyzm XVIII wieku wkroczyła ona bezpośrednio „z głębokiego, cierkiewno-bizantyńskiego średniowiecza” (Parnicki 1934-1935, 51:9). To pogłos też Nikołaja Bierdiajewa (2003), którego twórczość Teodor Parnicki dobrze już podówczas znał (por. Parnicki 1963, 3) i wykorzystywał w swoim dyskursie krytycznym (Parnicki 1930). Interesuje go także stosunek filozofa do chrześcijaństwa (Parnicki 1937b; por. Krasucka 2017, 380).

Rosja jest dla Parnickiego krajem egzotycznym, bo z

[...] ogromnego narodu, którego dziewiętnaście dwudziestych tonęło w przerażającym oceanie niewypowiedzianej ciemnoty, [...] wypływały jednostki wysoko nad cywilizowaną Europą wznoszące sztandar sztuki i kultury – kultury intelektualnej, estetycznej i moralnej. Egzotyczne jest straszne, ohydne, najpierwotniejsze barbarzyństwo mas rosyjskich i wniosły, prawdziwie chrześcijański, zdolny do poświęceń najwyższych w imię miłości bliźniego – humanitaryzm jednostki, nie tylko tej czołowej, przodującej, twórczej, – ale i tej z dołów najniższych, tej samej, która w tłumie przeraża swą dzikością. [...] Stąd tyleż w psychice Rosjanina, w kulturze rosyjskiej, w dziejach Rosji – azjatyizmu co zachodniości – stąd przeciwstawienie między ciemnotą mas a kulturą szczytów, stąd zgodne pożycie obok siebie barbarzyństwa i wspaniałej, podziw budzącej twórczości (Parnicki 1934-1935, 51: 8-9)

To niezbyt subtelny wyraz konserwatywnego elitaryzmu oraz przekonania o hierarchicznym, piramidalnym kształcie społeczeństw, w których niewykształcona, biedna, ale szeroka i stabilna większość prowadzona jest przez światłą elitę. Język Parnickiego ma charakter kolonialny (cehuje go raczej ponadnarodowy klasizm niż nacjonalizm¹²): lud rosyjski jest przerażający, ciemny, ohydny i dziki, podczas gdy inteligencja niesie sztandar kultury i sztuki oraz chrześcijański humanitaryzm (sic!).

¹² Ostra retoryka Parnickiego może mieć związek z jego zbliżeniem do ruchów narodowych. Z czasem związki te ulegną osłabieniu, aż do ich zupełnego zaniku, a język Parnickiego zacznie się wysublimuje. Inna jest też oczywiście retoryka tekstów publikowanych na łamach prasy narodowej, inna – w „Przeglądzie Powszechnym”, czy, co oczywiste – w „Wiadomościach Literackich” (teksty te są najmniej bodaj wnikliwie krytycznie).

Parnicki wywodził się z inteligencji i czuł się jej spadkobiercą, wie natomiast, że rewolucja dokonała się z udziałem radykalnego skrzydła tej warstwy (Parnicki 1930, 659) i najbardziej została przez rewolucję dotknięta: „Terror nowych władców w Rosji w morzu krwi zatopił nie tyle Rosję carską, której już prawie nie było, ile Rosję inteligencką z jej wysoką, subtelną, wyrafinowaną a rozkładającą się już kulturą” (Parnicki 1934-1935, 51:10; por. Parnicki 1930, 659).

Wie jednak Parnicki doskonale, że skutków rewolucji nie da się cofnąć, pocieszenia szuka zatem w powtarzalności oraz trwałości praw (to także pierwiastki idealistycznego historyzmu oraz personalizmu – zob. Rażny 1976, 122) i czerpie satysfakcję z powrotu do wartości, którym jego warstwa hołdowała. Kultura i cywilizacja są dla konserwatystów obszarem, w który „wpisane są pryncypia, zasady regulujące życie poszczególnych ludzi i zbiorowości” (Śpiewak 1991, 61), i trwa o tyle, o ile „nowe idee, nowo powstające dzieła mieszczą się w obrębie fundamentalnych i trwałych reguł” (Śpiewak 1991, 61). Wyjście poza tak rozumianą kulturę zasad i norm skazuje nas na przypadkowość, ograniczoną miarę oraz brutalność i agresywność (Śpiewak 1991, 62). Zatem powrót do tradycyjnej epiki „[...] najlepszym jest dowodem wiecznotrwałości, niezniszczalności i niezmiennej autorytatywności pewnych wielkich, zasadniczych, odwiecznych kanonów i form artystycznych” (Parnicki 1934-1935, 2:9), tworzonych przez indywidualności, a nie doktryny.

Jest jednak i druga strona medalu: nawrót do tradycyjnych, epickich form w połączeniu z ideologiczną indoktrynacją całkiem serio niepokoi Parnickiego. Ustrój radziecki zyskał bowiem tym samym „potężne narzędzie w swej akcji propagandowej, destrukcyjnej dla innych ustrojów, innych cywilizacji” (Parnicki 1934g, 15:6), znacznie bardziej niebezpieczne od agitacji. Przenikliwie diagnozy krytyka idą jeszcze dalej: dostrzega on w tak sformułowanej literaturze unarodowienie twórczości kulturowej, „spotęgowanie się nieuświadomionego, biologicznego pierwiastka nacjonalistycznego na skutek żywego kontaktu powieści sowieckiej z ludem, z ziemią, z tradycją ludową czy rycerską” (Parnicki 1934g, 15:7). Stąd gorzka, ironiczna refleksja: „Dzięki powieści sowieckiej nareszcie spełniły się – ale w jakże nieoczekiwanej, jakże wrogiej formie! – marzenia licznych pokoleń inteligencji rosyjskiej o zespoleniu literatury z masami” (Parnicki 1934g, 15:7).

Uważam zatem, że zespół tekstów w obrębie krytyki literackiej Parnickiego dotyczący literatury języka rosyjskiego (składają się na niego noty o książkach, recenzje i szkice o charakterze syntetycznym) pomyślany został jako określony projekt krytyczny. Oprócz wyrażenia aprobaty dla literatury opartej na konwencji XIX-wiecznej (cieszy się też Parnicki z odwrotu od tendencji awangardowych) jego zamierzeniem było poddanie krytyce literatury radzieckiej z pozycji inteligenckich i konserwatywnych, a w dalszej konsekwencji – radzieckiej polityki kulturalnej a nawet ideologii komunistycznej. I dopiero tak odczytany pokazuje swój kontekstowy, społeczny czy polityczny charakter. Po zrealizowaniu tego projektu Parnicki

zajął się już innymi zagadnieniami – głównie humanizmem katolickim, a przede wszystkim – własną twórczością literacką (w roku 1937 ukazuje się „Aecjusz, ostatni Rzymianin”).

Projekt krytyczny Parnickiego był zapewne czytelny w latach trzydziestych XX wieku, mógł więc przyczynić się do aresztowania pisarza w styczniu 1940¹³. W kolejnych dekadach zlekceważono jego charakter, także z powodów politycznych, o czym świadczy omówiona wyżej recepcja szkiców autora „Słowa i ciała”.

5. Parnicki a Rosja

Szkice Parnickiego o prozie języka rosyjskiego są bodaj najbardziej wyrazistym przykładem jego złożonego stosunku do kultury tego kraju. Stosunek ten uwidacznia się także w równie interesujących, choć mniej licznych, tekstach dotyczących poezji. I w tym przypadku stosował Parnicki podobne metody analizy: zajmował się albo danym problemem, albo ujęciem synchronicznym czy diachronicznym, lub też sylwetką konkretnego twórcy. Zdarza się, że podobne fragmenty, czy tożsame tezy bądź sądy, pojawiają się w różnych artykułach, na łamach innych czasopism. Tym łatwiej jednak zrekonstruować poglądy krytyka na poezję rosyjską.

Jednym z najbardziej cenionych przez Parnickiego poetów rosyjskich był Aleksander Puszkina – pisarz poświęca mu aż sześć szkiców (Lichniak 1978, XXXIII; zob. np. Parnicki 1937a). Ocenia go jednak (podobnie jak jemu współczesnych) jako bezduszenie naśladowującego zachodnie trendy literackie (Parnicki 1931b, 6). Dopiero poromantyczna literatura XIX wieku (w osobach Gogola, Dostojewskiego, Mereżkowskiego, Tołstoja) była, zdaniem krytyka, oryginalnie rosyjską.

Nurty modernistyczne przyjęły się w Rosji wyjątkowo dobrze, także dlatego, że „[...] sam język [...] był predysponowany, jak żaden inny, do realizacji haseł ultraestetycznych” (Parnicki 1931b, 6). Stwierdza Parnicki: „Zespolenie [...] wszechludzkości i rosyjskości, harmonijne i zupełne – jest s y n t e z ą duszy Rosji. [...] Dlatego też [...] uważam poezję lat 1836-1917, jak również okresu przejściowego 1917-1921 za typowo rosyjską” (Parnicki 1931b, 7).

Omawianie poezji przełomu XIX i XX wieku zaczyna od symbolistów i „trzech wielkich „B” – Błoka, Briusowa i Balmonta, których ceni przede wszystkim za „olbrzymie zasługi w dziedzinie formy poetyckiej” (Parnicki 1934a, 4), ale jednocześnie krytykuje za utratę kontaktu z czytelnikiem z powodu hieratycznego

---

¹³ Od roku 1936 Parnicki pełnił funkcję sekretarza lwowskiego oddziału Związku Zawodowego Literatów Polskich. Wraz z prezesem Ostapem Ortwinem odmówił udziału we współtworzeniu podobnego organu z ramienia władzy radzieckiej, czyli wstąpienia do Związku Pisarzy Zachodniej Ukrainy. Niewykluczone jednak, że do jego aresztowania przyczyniły się także poglądy wyrażane w tekstach krytycznych.

namaszczenia, dociekań metafizycznych oraz „bogoiskatelstwa” (Parnicki 1934a, 4). Poezja ta była tworem „cieplarnianej atmosfery gabinetów i salonów” (Parnicki 1933a, 500).

Za najważniejszą w dziejach Rosji XX wieku szkołę poetycką uważa Parnicki akmeistów, którzy w roku 1911 przeciwstawili się symbolistom. Akmeistom właśnie poświęcił obszerne studium o charakterze syntetycznym, publikowane na łamach „Przeglądu Powszechnego” (Parnicki 1933a). Opisuje w nim kontekst historycznoliteracki, znaczenie nazwy, periodyki, a przede wszystkim – przedstawicieli, z których najwyżej ceni Annę Achmatową, Sergieja Gorodeckiego, Osipa Mandelsztama, a zwłaszcza – Mikołaja Gumilowa. Ceni go Parnicki zarówno za cyzelowane formy, jak i bogactwo treściowe, a także za „życia gorące, namiętne umiłowanie, kult siły żywotnej ducha i ciała, rozmiłowanie się w barwnej a bujnej przeszłości” (Parnicki 1933a, 508). Panowanie akmeizmu: „położyło kres mętnym spekulacjom metafizycznym symbolistów i rzuciło podwaliny poezji o treści nowej, odpowiadającej konstrukcji i potrzebom psychiki nowoczesnego człowieka, formalnie jednak nawracającej do wielkich wzorów klasycznych” (Parnicki 1933a, 518).

Koniec akmeizmu wyznaczyła śmierć Gumilowa, ale przede wszystkim – rewolucja. Ostatnimi szkołami poetyckimi były futurizm, egofuturizm i imażynizm, później polityka „zdegradowała poezję wyłącznie do roli wychowawczej funkcji społecznej, rzemiosła artystycznego czy sztuki stosowanej” (Parnicki 1933d, 11). I na tym kończy Parnicki historyczny przegląd rosyjskich szkół poetyckich. Interesujący jest jeszcze szkic „Historyzm w poezji rosyjskiej” (Parnicki 1933b), w którym dokonuje przeglądu motywów historycznych od romantyzmu aż do początków XX wieku.

Lektura szkiców dotyczących zarówno prozy, jak i poezji daje pełniejszy obraz Parnickiego-krytyka. Ukazują go one jako znawcę kultury rosyjskiej i jej niebez-krytycznego miłośnika. W wielu tekstach pojawiają się mniej lub bardziej obszerne fragmenty odnoszące się do światopoglądu pisarza – inteligentkiego liberalnego konserwatyzmu oraz modernistycznego elitaryzmu – którego źródło tkwi w doświadczeniach biograficznych. Wspomnienia Rosji i płynące z niej zainteresowanie kulturą rosyjską nie tylko generują sentymentalny dyskurs autobiograficzny, lecz także wpływają na krytyczne, a później artystyczne wybory autora „Słowa i ciała”.

Zagadnienia te, a zwłaszcza stosunek Parnickiego do literatury radzieckiej i komunizmu, nie doczekały się jak dotąd – głównie z powodów politycznych – odpowiedniego, współczesnego opracowania. Niniejszy tekst pełnić ma zatem rolę przyczynku, ma także wstępnie nakreślać pola dalszych dociekań.

Bibliografia

- BIERDIAJEW, M. (2003), *Nowe średniowiecza. Los człowieka we współczesnym świecie*. Warszawa.
- CIEŚLIKOWSKA, T. (1965), *Pisarstwo Teodora Parnickiego*. Warszawa.
- CZERMIŃSKA, M. (1972), *Czas w powieściach Parnickiego*. Wrocław.
- DRAWICZ, A. (red.) (1997), *Historia literatury XX wieku*. Warszawa.
- DYBCIAK, K. (1979), Krytyczna działalność powieściopisarza. O krytyce literackiej Teodora Parnickiego w latach 1928-1939. W: *Pamiętnik Literacki*. 3, 115-151.
- DYBCIAK, K. (1981), *Personalistyczna krytyka literacka. Teoria i opis nurtu z lat trzydziestych*. Wrocław.
- GIEDROYC, J./PARNICKI, T. (2014), *Listy 1946-1968*. Oprac. A. Dobrowolski. Warszawa.
- GORLIŃSKI-KUCIK, P. (2014), *Meksykańskie lata Teodora Parnickiego*. W: Nowacka, B./Szałasta-Rogowska, B. (red.), *Literatura polska obu Ameryk. Studia i szkice, seria pierwsza*. Katowice/Toronto, 589-605.
- JUSZCZYK, A. (2004), *Retoryka a poznanie: powieściopisarstwo Teodora Parnickiego*. Kraków.
- KOSIŃSKI, K. (2010), *Dziennik Teodora Parnickiego jako nowoczesny palimpsest*. W: *Dzieje Najnowsze*. 1, 207-221.
- KRASUČKA, K. (2017), *Człowiek – odtwórca czy twórca wartości? Dostojewski, Bierdiajew, Bachtin*. W: *Przegląd Wschodnioeuropejski*. VIII/2, 377-383.
- LICHNIAK, Z. (1978), *W stronę Parnickiego*. W: Parnicki, T. *Szkice literackie*. Warszawa, V-LXXIII.
- LITWINEK, J. (1970), *Poglądy Teodora Parnickiego na powieść historyczną (1928-1939)*. W: *Acta Universitatis Wratislaviensis*. 131, 337-360.
- MARKIEWKA, T. (oprac.) (2002), „Pamięć, władca [...] bezlitosny, wciąż i wciąż wskrzesza ponownie to, co minęło...”. *Fragmenty wspomnień Teodora Parnickiego*. W: *Pamiętnik Literacki*. 2, 153-211.
- PARNICKI, T. (1930), *Nowa fala romantyzm u rosyjskiego*. W: *Myśl Narodowa*. 42, 658-660.
- PARNICKI, T. (1931a), „Bogoisakiel” (O twórczości Dymitra Mereżkowskiego). W: *Myśl Narodowa*. 19, 230-232.
- PARNICKI, T. (1931b), *Poezja rosyjska XX wieku*. W: „*Myśl Narodowa*”. 32, 5-8.
- PARNICKI, T. (1933a), *Akmeizm*. W: *Przegląd Powszechny*. 200, 499-519.
- PARNICKI, T. (1933b), *Historyzm w poezji rosyjskiej*. W: *Kurier Literacko-Naukowy*. 50, 6-7.
- PARNICKI, T. (1933c), *Literatura piękna emigracji rosyjskiej*. W: *Kurier Literacko-Naukowy*. 34, 2-3.
- PARNICKI, T. (1933d), *Rosyjskie szkoły poetyckie XX wieku*. W: *Kurier Literacko-Naukowy*. 39, 10-11.
- PARNICKI, T. (1934-1935), *Rosyjska literatura porewolucyjna. ZSRR i emigracja 1917-1934*. W: *Kurier Literacko-Naukowy*. 51, 8-10; 52, 11-13; 54, 10-12; 1, 4-7; 2, 8-9.
- PARNICKI, T. (1934a), *Co to jest akmeizm*. W: *Głos Literacko-Naukowy. Dodatek do Głosu Narodu* 240, 4.
- PARNICKI, T. (1934b), *Epickość „Cichego Donu”*. W: *Wiadomości Literackie*” 1934. 50, 3.
- PARNICKI, T. (1934c), *Iwan Bunin, tegoroczny laureat Nagrody Nobla*. W: *Kurier Literacko-Naukowy*. 1, 11-13.
- PARNICKI, T. (1934d), *Nowe drogi rosyjskiej powieści historycznej*. W: *Przegląd Powszechny*. 202, 250-273.
- PARNICKI, T. (1934e), *O miłości i wolności*. W: *Wiadomości Literackie*. 47, 4.
- PARNICKI, T. (1934f), *Polska i Polacy w literaturze rosyjskiej. Literatura rosyjska a katolicyzm*. W: *Kurier Literacko-Naukowy*. 40, 12-14; 41, 10; 42, 8-10; 43, 12-14.
- PARNICKI, T. (1934g), *Powieść sowiecka dnia dzisiejszego*. W: *Kurier Literacko-Naukowy*. 11, 2-3; 12, 10-12; 13, 8-10; 15, 6-7.
- PARNICKI, T. (1935a), *Leonow a Dostojewski*. W: *Kurier Literacko-Naukowy*. 41, 8-10.
- PARNICKI, T. (1935b), *Zagadnienie elity sowieckiej*. W: *Wiadomości Literackie*. 8, 6.

- PARNICKI, T. (1937a), Aleksander Puszkין (w stulecie tragicznego pojedynku). W: Kurier Literacko-Naukowy. 7, 1-2.
- PARNICKI, T. (1937b), Na progu nowego średniowiecza. W: Wiadomości Literackie. 2, 5.
- PARNICKI, T. (1963), Wręczenie XVI Nagrody im. Włodzimierza Pietrzaka. W: Kierunki. 49, 2-3, 6.
- PARNICKI, T. (1969), Aecji, poslednij Rimljanin. Moskwa.
- PARNICKI, T. (1978), Szkice literackie. Warszawa.
- PARNICKI, T. (1980), Historia w literaturę przekuwana. Warszawa.
- PARNICKI, T. (1982), Serebrijanye orly. Roman. Tłum. J. Abyzov. Moskwa.
- PARNICKI, T. (1989), Cały w przeszłości. Tłum. K. Kancewicz-Sokołowska. W: Literatura na Świecie. 506, 642-650.
- PARNICKI, T. (2008), Dzienniki z lat osiemdziesiątych. Notatki o własnej pracy literackiej. Wstęp Z. Lichniak. Oprac. T. Markiewka. Kraków.
- PARNICKI, T. (2015), Trzy minuty po trzeciej. Powieść egzotyczno-sensacyjna. Oprac. T. Markiewka. Warszawa.
- PORĘBINA, G./PORĘBA, S. (1996), Historia literatury rosyjskiej 1917-1991. Katowice.
- RAŻNY, A. (1976), Teodor Parnicki – krytyk literatury rosyjskiej wobec orientacji metodologicznych. W: Łużny, R. (red.), Studia z dziejów rusycystyki historycznoliterackiej w Polsce. Wrocław, 119-134.
- SZYMUTKO, S. (1987), Publicystyka wobec powieściopisarstwa w twórczości T. Parnickiego. W: Ruch Literacki. 4/5, 309-322.
- ŚPIEWAK, P. (1991), Ideologie i obywatele. Warszawa.
- URBAŃSKA, J. (1968), Rosyjska powieść radziecka w Polsce w latach 1933-1939. Wrocław.